

INSTITUTE FOR HUMANISTIC STUDIES, KRISTINA
INSTITUTE FOR POSTCOMMUNISTIC STUDIES, LONDON

Ljubo Sirc

**DA LI JE KRITIKA
SAMOUPRAVLJANJA
JOŠ UVEK AKTUELNA**

0000740 1997

Ljubo Sirc

**DA LI JE KRITIKA
SAMOUPRAVLJANJA JOŠ
UVEK AKTUELNA?**

Beograd, 1997

Izdavači:

**INSTITUT EKONOMSKIH NAUKA, BEOGRAD
INSTITUT ZA POSTKOMUNISTIČKE ZEMLJE - CRCE, LONDON**

Za izdavače:

**Tomislav Popović, generalni direktor
Rodžer Klark**

Priredivač

Nadežda Gaće

Lektor

Bojana Srunjaš-Rubinjon

Prevodilac

Rajka Mladenović

Tehnički urednik

ing. Borivoje Ušćumlić

Kompjuterska obrada

Zorica Božić

Dizajn korica

Zorica Kijevčanin-Milošević

Štampa

“Prometej”, Beograd

ISBN 86-80315-34-6

SADRŽAJ

Nadežda Gaće	
Reč priređivača: Ljubo Sirc - tri karijere jednog života	v
Ljubomir Madžar	
Ljubo Sirc kao čovek i prijatelj	ix
Glava 1	
KOHERENTNOST, MOTIVACIJA I DISCIPLINA U EKONOMIJI.....	1
Glava 2	
INDUSTRIJSKO PREDUZEĆE U JUGOSLAVIJI	10
Glava 3	
RADNIČKO SAMOUPRAVLJANJE U USLOVIMA JAVNOG I PRIVATNOG VLASNIŠTVA.....	20
Glava 4	
SAMOUPRAVLJANJE: EKONOMSKA OSNOVA LJUDSKIH PRAVA?	51
Glava 5	
UČEŠĆE ZAPOSLENIH I AFIRMACIJA VLASNIŠTVA ZAPOSLENIH	69
Glava 6	
SOCIJALIZAM I VLASNIŠTVO	78
Glava 7	
PROBLEMI EKONOMSKE ODGOVORNOSTI I REAFIRMACIJA INICIJATIVE U ISTOČNOJ EVROPI.....	90
Glava 8	
KRAJ CENTRALISTIČKOG PLANIRANJA I SAMOUPRAVLJANJA?	97
Glava 9	
JUGOSLOVENSKA PRIVREDA NA PREKRETNICI VEKA.....	105

Dodatak

TRAŽIMO PREDUZETNIKE - PRIČA O NEDOVOLJNOM USPEHU U SLOVENIJI	111
KOMENTAR NA SLOVENAČKU "USPEŠNU PRIČU"	156
ODGOVOR NA PISMO UMESTO OPŠIRNOG ZAKLJUČKA	158
Rodžer Klark	
Predgovor uz englesko izdanje	161

Reč priređivača: Ljubo Sirc - tri karijere jednog života

Ekonomista

Ljubo Sirc je ekonomista i to poznati ekonomista koji se za svoju naučnu poziciju izborio u najjačoj svetskoj konkurenciji. Dugogodišnji je uneverzitetski profesor u Velikoj Britaniji i direktor Centra za istraživanje komunističkih ekonomija, koji je poslednjih godina prerastao u Centar za izučavanje ekonomija u tranziciji. Kao vrstan poznavalac i kritičar central-noplanskih privrednih mehanizama on je danas nezaobilazni sagovornik vodećih garnitura u onim zemljama u tranziciji koje su ozbiljno krenule putem reformi. Moglo bi se čak reći i obrnuto, sve one rukovodeće garniture na bivšem *Istoku*, u kojima se sada nalaze prijatelji i poznanici Ljube Sirca, krenule su u reformske zahvate. Njegov Centar danas ima filijale, podružnice, isturena odeljenja ili predstavnike u mnogim zemljama tranzicije.

Čitalac ove knjige lako će se uveriti zašto je to tako – Ljubo Sirc ume i najkompleksnije ekonomske zakonitosti da objasni na jednostavan način, često tako da vam nije jasno zašto se i sami niste toga setili. Za njega je ekonomija prirodan zakon koji se ne može arbitrarno poštovati i primenjivati - ili se poštuje ili se nad njim vrši nasilje koje se kasnije pojavljuje kao velika prepreka razvoju. On vrlo uverljivo već decenijama dokazuje, ono što su nas događaji na Balkanu ovih godina naterali da shvatimo – "ten-kovima se može svašta učiniti, ali se ekonomija ne može voditi tenko-vima", kao i "da se računi za ekonomske promašaje i nesuvislosti moraju kad-tad platiti".

O tome kakvo i koliko nasilje nad ekonomskim zakonima je vršila bivša Jugoslavija on je mnogo pisao i objašnjavao da je to bio pogrešan put, put u ćorsokak. Uostalom, tome je i ova knjiga posvećena. Ljubo Sirc je, pri tome, oduvek bio dobronamerni kritičar – kritičar koji je jasno razumevao sukob kratkoročnih i dugoročnih ciljeva. On je znao da dugoročno gledano država ima jedan cilj: zdravu i sposobnu ekonomiju, a komunistička državna oligarhija drugi cilj: ideologiju. Kratkoročno gledano, popuštanje ideologije pred ekonomijom značio je gubitak vlasti onih koji su je držali preko ideloških matrica. Vremenom je ideološka premisa opstala jedino kao sredstvo očuvanja oligarhijske vlasti i on nije mogao, a da ne skrene pažnju na opasnu identifikaciju vladajućih struktura, tipa *država to smo mi (ili ja, svejedno)*. Ta identifikacija je poništavala u ime države sve njene dugoročne ciljeva, pa čak i sam opstanak države. I ovde je primer bivše Jugoslavije najilustrativniji – sve je promenjeno osim rukovodstava. Bivši komunisti vladaju zaraćenim nacionalističkim državicama, a to svakako nije bio imperativ razvoja.

Dosledno tome, za Ljbu Sirca pad komunističkih režima ne znači ništa, on i dalje ostaje oštar kritičar oligarhijskih borbi za vlast na račun države i naroda, koje su protivne dugoročnim ekonomskim interesima.

Štaviše, oštrij je tamo gde je emotivno vezan – u slučaju raspada bivše Jugoslavije, koju je smatrao dobrim okvirom za ostvarivanje ekonomskih interesa balkanskih naroda.

U tom pogledu bi se moglo reći da je njegova kritika Slovenije egzenplarna. Naime, on činjenicu da je Slovenija relativno dobro prošla, u okviru raspada Jugoslavije, ne doživljava samu po sebi kao neki veliki domet. Zapravo, on nikako ne vidi vezu ekonomskog prosperiteta i raspada države, odnosno bitke za samostalnost pojedinih delova nekada jedne države. Štaviše, kritikuje slovenačke vlasti koje su za rad sopstvenog opstanka učinile više kozmetičko preoblikovanje svog komunizma i ionako neiskrenih ideoloških načela, upuštajući se i koristeći nacionalističku euforiju u meri u kojoj im je ona bila korisna. I pokazuje da su ponovo kratkoročni ciljevi stali ispred dugoročnih, tj. onih za koje se on zalaže.

Političar

Naravno, govoriti o globalnim ekonomskim kretanjima nije moguće bez ozbiljnog uplitanja i političkih konsideracija. Ljubo Sirc je za politiku vezan i mnogo više nego što je to zahtevaju njegova ekonomika razmatranja. Kao mlad čovek Sirc je bio antifašista, ali nije voleo komuniste. Pripadao je političkoj grupi "Pravda" i družio se sa mnogim poznatim intelektualcima Slovenije tog vremena, uglavnom sa levičarima. Neposredno posle rata, 1947. godine bio je uhapšen i, na tipičnom ideološkom procesu, poznatom kao Nagodetin proces, osuđen je kao engleski špijun na smrt. Kazna mu je kasnije preinačena na dvadeset godina robije. Odležao je sedam. I naravno, odmah pobegao iz zemlje koja mu je priredila takvih sedam godina. Međutim, i dok je bio u zatvoru, njegovo obrazovanje i poznavanje stranih jezika ga je činilo povremeno interesantnim tadašnjim vlastima, koje su ga koristile kao prevodioca. Ironijom sudbine, morao je da prevodi Mitji Ribičiću, koji ga je i osudio. No, to ga je "držalo" obavještenim o aktuelnim političkim zbivanjima i u vremenima kada to nije bilo logično očekivati.

Zapravo, on se nije razlikovao mnogo od komunista kada je u pitanju bila priča o socijalnoj pravdi, ali ono što je bitno delilo njega i njegove istomišljenike od komunista je stav da ne postoji cilj koji opravdava sredstva nedostojna visokih moralnih načela. Počelo je od tog predratnog skolastičkog sukoba, a završilo se tragično po njega – najtežom osudom. No, uprkos očigledene nesrazmere, čak i kada je u pitanju ideološka država, između "krivice" i kazne, on nikada nije pomišlao na osvetu: još u zatvoru je govorio da bi on "radije da komunistima bude advokat nego sudija"

Vrlo brzo nakon emigriranja, Ljubo Sirc započinje svoj politički angaž-man koji se u Jugoslaviji doživljavao kao neprijateljska delatnost, a koji je bio usmeren na traženje puteva za demokratsku tranziciju Jugoslavije. Punu artikulaciju svojih ideja iskazuje u društvu ljudi sličnih stavova, kroz Jugoslovensku demokratsku inicijativu i kroz Demokratske

susrete. On i njegovi prijatelji su ne samo predvideli katastrofu Jugoslavije nego su nudili i rešenja koja su je mogla sprečiti. Simptomatično je da su oni više vremena, opreza i takta imali u svojim diskusijama o pojedinim pitanjima demokratskog preobražaja Jugoslavije, nego predsednici jugoslovenskih republika, koji su imali institucionalnu odgovornost za njenu budućnost.

Raspadom Jugoslavije, raspala se i Jugoslovenska demokratska alternativa, jer je izgubila predmet svog delovanja. Sirc je i dalje aktivan u sličnim pokušajima udruživanja demokratskih snaga, ali vrhunac svog političkog angažovanja ipak doživljava kada učestvuje u izbornoj trci za predsednika Slovenije. Njegove evropske i integrističke ideje, u kojima ni povratak Balkanu nije nešto o čemu se ne sme pričati, nisu se učinile Slovencima interesantnim, pa je na izborima vrlo loše prošao. Ipak, ne odustaje od političkog angažovanja i nastavlja svoje političko prisustvo u Sloveniji kroz organizovanje zaštite ljudskih prava, ukazujući na mnoge slučajne i namerne propuste novih slovenačkih vlasti.

Čovek

Kao dete iz bogate predratne familije Ljubo Sirc je stekao vrlo zavidno obrazovanje. Posle rata je sva njegova imovina, kao imovina narodnog neprijatelja, nacionalizovana. Ona ni do dana današnjeg nije vraćena, ali je to tema o kojoj se sa njim može razgovarati samo u šali. Uostalom, tim potezom imovine, vlasti u Sloveniji kao da namerno daju potvrdu njegovoj tezi da su i dalje na vlasti isti ljudi, samo sada kao prurušeni komunisti.

O preterano lepim uspomenuama iz detinjstva, i preterano sumornim sećanjima iz zatvora sa Ljubom Sircem može se govoriti bez suvišnih emocija samo ako se događaji u potpunosti racionalizuju. No, on je spreman da bude pažljiv slušalac i dobronamerni savetnik svojim prijateljima i nije čudo da ih ima na čitavom prostoru bivše Jugoslavije.

O sebi i svojoj političkoj biografiji Ljubo Sirc napisao je knjigu uspomena, prvobitno nazvanu *Nesmisao i smisao*, aludirajući pri tom na komunističko "sveznanje". Knjiga je izašla na engleskom jeziku pod izmenjenim imenom *Između Hitlera i Tita (Between Hitler and Tito)*.

Moja lična privilegija da upoznam Ljubu Sirca potiče iz vremena kada me je zanimala Demokratska alternativa i kada sam bila jedan od prvih novinara koji je o njima i njihovom projektu pisao i koji je sa njima razgovarao. Iako se retko čujemo, a još ređe sretnemo, ja znam da sam u njemu stekla prijatelja sa kojim je svaki razgovor dragoceno iskustvo. Uverena sam da će se sa mnom složiti svi oni koji budu pročitali ovu knjigu u kojoj se predstavlja Ljubo Sirc ekonomista, a nazire Ljubo Sirc političar, intelektualac i čovek velikog formata.

Nadežda Gaće

vii

Ljubo Sirc kao čovek i prijatelj

U pisanju ovog predgovora nemoguće je odupreti se iskušenju da se on počne sa jednom veoma ličnom notom. Broj godina tokom kojih komuniciram i prijateljujem sa Ljubom Sircom tako je velik da već ne mogu tačno ni da ga utvrdim. U svakom slučaju bilo je to, i još uvek traje, jedno vrlo dugo druženje u kome je raspodela koristi bila izrazito asimetrična. Ljubo je jedan od onih ljudi koji mnogo više daju nego što primaju, a radost davanja je toliko usavršio da se ona, reklo bi se, uspešno meri sa radošću onih koji se, kao primaoci, nalaze na drugom kraju ovog nesvakidašnjeg odnosa. Od Ljube sam, kroz razgovore i pisma, toliko toga čuo i naučio da je uveliko počela da se gubi granica između onoga što je njegova ideja i misao i onoga što verujem da sam sam zapazio i zaključio. No, nepridavanje značaja toj granici kao da ulazi u krug svojstava koja čine i određuju pravo, iskreno prijateljstvo.

Nije Ljubo izdašan samo kad su u pitanju ideje, stručne procene i poruke; u radnoj sobi rezervisan je jedan poseban ugao za knjige i časopise koje je on poklonio. Ne prođe mnogo vremena da se ne pojave lako prepoznatljive – mrke, izolacionom smesom popunjene i robustne – koverte sa publikacijama koje on šalje iz Londona. Bez ovog kontakta jednostavno bi izostao jedan izuzetno važan, analitički zasnovan i nadasve aktuelan blok informacija. U onome što sam u ovom zamršenom i turbulentnom svetu eventualno uspeo da razumem ima dosta, što sasvim očitog što teže prepoznatljivog Ljubinog doprinosa. Svoje greške i promašaje uspevao sam, nažalost, bez teškoća da liferujem i bez Ljubine intervencije. Bolje rečeno, uprkos njoj.

On čoveka ne prestaje da iznenađuje i impresionira. Poslednji primer dogodio se prošlog leta početkom juna 1995. u Parizu. Bilo je to savetovanje u organizaciji Vukobratove Fondacije za mir i rešavanje kriza o ekonomskom razvoju zemalja Jugoistočne Evrope. Skupio se svet baš iz svih republika donedavno zajedničke domovine, oformilo se pravo mešovito društvo prvi put nakon dobrih pet godina. Bilo je lepo. Dakako, među ekonomistima-profesionalcima našli su se i oni koji su svoje karijere ostvarili u SFRJ i svoj naučni renome stekli pišući uglavnom – i to afirmativno, kako bi drukčije – o socijalizmu i samoupravljanju. Našli su se tu baš i neki vrhunski ekonomisti iz prethodne Jugoslavije, veliki levičari i privrženici socijalizma, koji su se i više nego što su baš morali odazivali signalima tadašnjeg autoritarnog sistema da ga "naučno" propagiraju i ne uvek sa osećajem za meru, uzdižu i hvale.

Uz te apostole socijalizma i korifeje samoupravnog poretka našao se i jedan broj zapadnih ekonomista profesionalno zainteresovanih za jugoistok Evrope, među njima i Ljubo. Jedno vreme je bilo neizmerno nape-to. Kako će se sad kad je vreme surovo presudilo jednom poretku koji su njegove pristalice tako nekritički uzdizale, ponašati ti isti ljudi koji su na dokazivanju prednosti socijalizma sticali društveni položaj i stvarali karije-

re? Kako će se ponašati Ljubo Sirc koji je ceo svoj život posvetio razobličavanju tog poretka i rasterivanju ideološke magle sa doslednošću koja ni na Zapadu nije donosila priznanja i odobravanja, a koja je bila toliko uočljiva da se doimala kao da nije od ovoga, nama poznatog sveta?

Ubrzo je usledio kraj napetog iščekivanja. Najglasniji su bili oni koji su to, tokom minulih decenija, bili i u hvaljenju socijalističkih poredaka i kolektivističkih institucija. Kao da epohalni slom celog jednog sistema nije definitivno i neopozivo presudio tim iluzijama i magijama epohalnog opsenarstva. Sam Ljubo, koji je – bar profesionalno – doživeo veliku satisfakciju da se ono što je decenijama dokazivao potvrdi na tako frapantan način, nije u oficijelnom delu skupa rekao ni jednu jedinu reč. Za govornicu čovek jednostavno nije ni izlazio. A da je i hteo, pitanje je da li bi mogao od ovih drugih koji su pregli da dokazuju da je u nekim drugim prilikama eksperiment mogao da bude i uspešan i da je uzrok kraha više u neobičnim specifičnostima ambijenta, u sledu događanja koja se normalno ne bi ni smela pojaviti, nego u strukturnim greškama projekta. Govorili su oni za koje se razumno moglo pretpostaviti da će začutati, možda i definitivno. Umesto njih ćutao je Ljubo, i to čak ne gubeći svoj uobičajeni dobroćudni osmeh. Bio je to Ljubo u jednom od svojih boljih izdanja – Ljubo pred koga bi čovek mogao da se baci na kolena, kao starac Zosima pred Dmitrijem Karamazovim.

Tom čoveku van svih stereotipa mnogo je lakše naći neočekivane, pa i neverovatne karakterne i životne crte nego svakidašnje, uobičajeno i predvidljivo. Svim eventualnim predviđanjima uprkos, Ljubo je veliki zaljubljenik i zagovornik Jugoslavije, neizlečivi jugonostalgicar. To je neobično ne toliko što on potiče iz – htedoh reći naše – najzapadnije jugo-slovenske republike, nego zato što je u toj zemlji kojoj je toliko bio i ostao privržen doživeo nešto što se teško može i zamisliti, nešto što se malo kome dešava. Bio je osuđen na smrt, sa strašnom svešću o toj kazni živeo duže nego što bi to čovek poželeo i svom najgorem neprijatelju, a u socijalističkom zatvoru odležao je sedam i po godina. Pa ipak, znao je da razlikuje zemlju od režima koji se u njoj sticajem okolnosti zatekao, domovinu nije poistovećivao sa vlašću koja se neopozivo oprostila od civilizacijskih normi i standarda ponašanja, a ni na kraj pameti nije mu padalo da žalosno obezvređivanje zakona i ukidanje vladavine prava prihvati kao povod za okretanje leđa zemlji koju je uvek smatrao za svoju.

Krajem 1991. godine, kad se zemlja već konačno raspala i međunarodna zajednica prihvatila činjenicu definitivnog raspada zemlje, pozvao me je, sav utučen, telefonom. On iz Glazgova, a ja iz Beograda zaključismo, gotovo u jedan glas, da smo krajem te tužne godine u isti mah izgubili sve prošle, kako je izgledalo, dobijene ratove. Mi? Nije odmah bilo jasno ko stoji iza tog prvog lica množine. No, sigurno je da to mogu da budu samo ljudi koji su otadžbinu uzimali ozbiljno i onda kad je bilo najteže, koji su pokušavali da joj nešto ponude ne tražeći ništa zauzvrat. Oni među nama koji su veći deo života proživeli u spokojstvu i blagostanju nemaju ništa da ponude kao dokaz te prisne vezanosti za zemlju. A Ljubo to tako upečatljivo dokazuje celim svojim životom.

Teško je valjda i biti objektivan kad je u pitanju prijatelj. Pogotovo kad je reč o takvom prijatelju kao što je Ljubo. To je nezaobilazan razlog zbog koga lepe reči o čoveku i delu treba da budu sasvim uverljive i nepobitno dokazane. Na sreću, u njegovom stvaralaštvu ima toliko mnogo toga što mu govori u prilog da i nije neki naročiti izazov dokazivanje velikih naučnih dometa i jednako visokih moralnih standarda tog stvaralaštva.

Sirc kao teoretičar (nemogućnosti) centralnoplanske privrede

Slučaj je hteo da su iz iste republike potekla dva istaknuta, dokraja angažovana teoretičara jugoslovenske varijante socijalizma. Prvi od ta dva Slovenca je Kardelj – arhitekta sistema i njegov veliki zagovornik i popularizator. Drugi je Ljubo Sirc – mudri, trezveni i iznad svega objektivni kritičar, sistematični istraživač njegovih konstruktivnih nedostataka koji su mu, kako je sada nedvosmisleno obelodanjeno, predodredili efemernu egzistenciju merenu nekom koji je kraći od prosečnog ljudskog života. Dva stvaraloca na dva suprotna i jako udaljena kraja jednog širokog intelektualnog spektra. Ni uzbudljivijeg predmeta istraživanja, ni veće razlike u gledanju i mišljenju. Zanimljivo je da se na ovom kritičkom kraju, na kome tako nepokolebljivo stoji Ljubo Sirc, nalazi još jedan naš zemljak sa svetskim imenom i ugledom – Svetozar Pejović. Uprkos razlikama u metodologiji, konačni zaključci dvaju vrsnih analitičara su istovetni: sistem ima duboke i dalekosežne konstruktivne greške, zbog kojih u daljoj perspektivi ne može da obezbedi niti zadovoljavajuće blagostanje niti održiv rast, a to je razlog zbog koga dugoročno ne može niti da opstane. Zanimljivo je da su pravi kritičari, analitičari od uticaja i formata, iako poreklom "naši ljudi" izrasli van naše zemlje, u bitno drukčijem intelektualnom podneblju, Kardeljevi istomišljenici i tumači javljali su se i množili samo unutar zemlje, u domaćem miljeu. Biće da je pokojni profesor B. Gluščević bio u pravu i onda kada je, sa finom ironijom koja je valjda samo njemu bila svojstvena, podsećao kako "... sila masi daje ubrzanje".

Knjiga koja se sada nudi i jugoslovenskom čitaocu, nakon što je 1994. objavljena u izdanju londonskog Centra za istraživanje komunističkih privreda, veoma je reprezentativna za celokupni opus i svekoliku istraživačku aktivnost profesora Sirca. Naravno, ukoliko se ostavi po strani nekoliko njegovih specijalističkih knjiga iz područja teorije i analize spoljne trgovine. Pored toga što je bio angažovani kritičar autoritarnih porredaka i socijalističkih despotija, Sirc je, naime, bio i visoki specijalista i iz oblasti međunarodnih ekonomskih odnosa objavljivao merodavne i u stručnim krugovima citirane knjige. Ova knjiga, posvećena kritici samoupravnog socijalizma, oformljena je kao zbirka radova koji obuhvataju period od oko dvadeset godina, a sa različitih strana pristupaju analizi strukture i funkcionisanja samoupravnog sistema. Iako su pojedine glave nastale kao zasebni članci, one su u tolikoj meri povezane objedinjujućom niti tematske usredsređenosti i analitičke usaglašenosti da su se tako reći

same po sebi uklopile u jednu širu celinu. Bez obzira na to što je nastajala u delovima i u različitim neretko dosta udaljenim vremenima, knjiga se doživljava kao kompaktna celina, kao monolitno štivo u kome se delovi međusobno dopunjuju i veoma dobro korespondiraju sa celinom.

Inače, o knjizi i povodom nje može se govoriti i mnogo i malo. Mnogo zbog toga što je ona doslovno nabijena uverljivim argumentima i inspirativnim uvidima, što sa gotovo rendgenskom preciznošću otkriva neizlečive boljke privrede koja nije dosledno institucionalizovana na tržišnim osnovama. Knjiga u tom sklopu pokazuje ne samo neotklonjive slabosti samoupravne privrede, nego svih tipova privreda koje principijelno odstupaju od tržišnog poretka i pokušavaju alokaciju resursa i usmeravanje privrednog razvoja da postave na neku "racionalnu", "naučnu" i "društveno svrshodnu" osnovu. Najkraće se prosvetljujuća fundamentalna poruka knjige može rezimirati konstatacijom da privrede koje odbacuju tržište, pa čak i one koje ga delimično prihvataju ali ne pristaju na integralni sistem svih robnih i faktorskih tržišta – jednostavno nemaju informacionu osnovu za donošenje racionalnih alokativnih odluka, one nisu u stanju da generišu podatke potrebne za individualno i društveno delotvoran ekonomski izbor. A da se i ne govori o iz osnova potkopanoj, zapravo izostaloj motivaciji i dalekosežno poremećenom rasporedu nadležnosti i pratećih obaveza i odgovornosti u procesima odlučivanja. Ova temeljna postavka praćena je i analitički obrazložena razgranatom, bogatom, veoma jasnom i teorijski čvrsto utemeljenom argumentacijom. Upravo to je razlog zbog koga je knjiga toliko inspirativna i prosto poziva na dalju razradu i produženje njenih argumentativnih niti.

S druge strane, međutim, tvrdnje koje su u njoj sadržane zaokružene su i celovite. Iako daju dobre povode za druge i nove propozicije i dokazivanja, samo one ne traže nikakvu dopunu niti naknadnu verifikaciju. To što se zaključuje o slabostima samoupravne privrede čvrsto je zasnovano, upotpunjeno i samodovoljno i, što je posebna vrlina teksta, prežeto transparentnom, uverljivom i nepobitnom argumentacijom. Argumenti koje sistematično i metodično razvija profesor Sirc ne traže niti dopune niti razjašnjenja. Najbolje da im se čitalac okrene, njegov izvorni tekst pokazuje se kao najmeredovniji. Obraćanje, izvornom tekstu istovremeno je put za efikasno učenje, za apsorbovanje važnih saznanja i efektnih analitičkih metoda uz razuman utrošak vremena i napora.

Knjiga je sasvim prikladno započeta jednim izvanredno jednostavnim i savršeno jasnim prikazivanjem opšte nemogućnosti racionalnog privređivanja i vantržišnim aranžmanima ili u onima koji to pokušavaju tek delimično da budu. Tekst neodoljivo podseća na najbolje stranice koje je na tu temu napisao F.A. Hayek. Profesor Sirc je, međutim, u svojoj analizi potpuno konkretan – uzima primer međusektorskog modela i tako se neposredno hvata u koštac sa samom planskom praksom, pokazujući besperspektivnost procedura koje su godinama bile primenjivane u praktično svim planskim sistemima.

Međusektorske tabele dobro ilustruju postavku da razni delovi privrede treba da budu međusobno usklađeni, ali kao metod usklađivanja,

kao uputstvo o tome kako doći do sklada – one su potpuno beskorisne i neupotrebljive. Broj različitih proizvoda i usluga koji se faktički proizvode u bilo kojoj privredi ima red veličine i po nekoliko miliona; najveće tabele jedva da dostižu i hiljadu sektora. Neminovno je dalekosežno agregiranje sasvim različitih delatnosti, tako da se dolazi do cifara koje se ne mogu tumačiti kao mera bilo kakve smislene proizvodnje; te cifre zapravo niti šta mere niti izražavaju.

Međutim, tabele izražavaju tek stanje privrede u jednom trenutku, a ono što prožima i karakteriše stvarni privredni život jeste promena, neprestano kretanje. Štaviše, slika koju o privredi pružaju međusektorske tabele odnosi se na neki trenutak u prošlosti – jer, za prikupljanje i obradu podataka uvek je potrebno nipošto zanemarljivo vreme – a privredne odluke treba donositi *sada*, i to tako da se odnose na, ponekad veoma duge, *buduće* periode. To znači, da je ogroman problem identifikovati tekuće stanje u kome se zatekla privreda, a da se i ne govori o modeliranju *promena*, o iznalaženju odluka koje će obezbediti optimalno kretanje privrede u vremenu. Naročito je teško ustanoviti promene tehnoloških koeficijenata, za koje je očevidno da se u vremenu mogu smanjivati samo različitim, naglašeno izdiferenciranim tempom. No, kako planer, ili bilo ko, uključujući one koji su neposredni akteri tih promena, može ta stalna i beskrajno brojna i složena pomeranja uopšte da predvidi? A bez toga on *ne može* utvrditi ostvarive ciljeve i privrednim subjektima postaviti smislene zadatke.

Jedini izlaz iz tog košmarnog kolopleta jeste da se prepusti da ga razrešava sam život, i to tako što će se rešenje temeljiti na odlukama koje će, sa maksimalnom odgovornošću, donositi oni koji snose rizik i stojeći iza tih odluka sa svojom imovinom, u slučaju eventualnih grešaka mnogo mogu da izgube. Uz upravo opisanu radikalnu promenu plana na kom se rešava grandiozni alokacioni problem – ide još jedna jednako krupna promena: umesto beznadežnog i besperspektivnog upravljanja količinama, privredni subjekti se u decentralizovanom ambijentu upravljanja privrednim procesima preorijentišu na cene i njima se rukovode. Jer, ispostavlja se da se cene, najpre u procesima decentralizovanog odlučivanja i u uslovima konkurencije javljaju spontano, a potom da predstavljaju nerasvadjeno efikasnije – dakako, u odnosu na podatke o količinama sa kojima raspolažu i barataju planeri – informacione signale i kriterije za donošenje alokacionih odluka. Zavidljujuća lepota, ali i gvozdena neminovnost tržišta sastoje se upravo u tome što niko ne treba da poseduje znanja neophodna za rešavanje ogromnog i beskrajno složenog problema alokacije resursa na nivou privrede kao celine. Nesagledivo mnoštvo privrednih subjekata rešava probleme zajednički, na bazi takođe nepreglednog i neizmerno složenog mnoštva interakcija. Svaki, međutim, treba da poznaje svoj mali svet, tj. svoju neposrednu okolinu, a sve neophodne informacije – i to sažeto, krajnje ekonomično i na način koji se izvanredno lako interpretira – daju mu cene proizvoda i cene utrošaka. Čudesna informativna vrednost i moć cena proističe iz činjenice da se na razumno efikasnom tržištu one kontinuirano prilagođavaju vazda promenljivim od-

nosima ponude i tražnje i da, samim tim, odražavaju ekonomski značaj resursa ili, kako bi se reklo u stručnom žargonu, njihove oportunitetne troškove. Vođena cenama, privreda će, pod pretpostavkama koje nisu preterano restriktivne, uspeti da se zadrži u konfiguraciji proizvoda i odgovarajućih utrošaka koja će moći da se okarakteriše kao ne baš loša aproksimacija ekonomskog optimuma. To što univerzalni planerski um ne može da postigne čak niti u jednoj ravni koja bi mogla da se kvalifikuje kao manje-više principijelna, tržište ostvaruje na jednoj neuporedivo relevantnijoj operativnoj ravni.

Principijelna nemogućnost da se neposredno tj. putem upravljanja količinama i nastojanjem da se resursi angažuju na liniji društvenih potreba kako ih sagledava planski centar, ostvari i minimum neophodne usklađenosti u proizvodnji – ima za posledicu narušavanje koherentnosti kao najslabijeg zahteva među onima što moraju da ih ispune privredni planovi. Samim tim proizvodnja se organičava fizički i naturalno; privreda je potisnuta daleko ispod granice svog proizvodnog potencijala, ostvarene količine su ispod tehnološki i resursno dostupnih, a krajnji rezultat je ne samo odsustvo sposobnosti prilagođavanja društvenim potrebama nego i generalno manji obim proizvodnje i njegov sporiji rast u vremenu. Naravno, nedostupnost bez obzira kako definisanog - fizičkog maksimuma proizvodnje podrazumeva i već nagoveštenu neostvarivost ekonomskog optimuma. No, nedostižnost ekonomskog optimuma u mehanizmu direktnog planskog upravljanja količinama ima i druge razloge. I u razjašnjenju tih dopunskih mogućnosti profesor Sirc je savršeno jasan. Proizvodni optimum najpre zahteva punu zaposlenost proizvodnih činilaca, a potom njihovo takvo kombinovanje koje će rezultirati u najboljoj kompoziciji tj. sastavu ili asortimanu proizvoda, nezavisno od kriterija prema kojima se asortiman ceni kao optimalan ili suboptimalan. Da bi se, dakle, došlo do optimalnog asortimana, čak i prema kriterijumima koji bi kao "poznavaoci društvenih potreba" eventualno nametnuli planeri, potrebno je odabrati tehnološko rešenje koje minimizira troškove. A troškovi, kao zbrovi umnožaka količina utrošaka i njihovih cena ne mogu da se izražavaju bez cena. Cene su, međutim informacioni signali koje jedino može da emituje tržište. Budući da su privredni procesi povezani mnogostrukim i nesagledivim nitima i da se cene formiraju u znaku jednako bogatih, gusto istakanih međuzavisnosti do ekonomsko utemeljenih cena može se doći samo kroz potpuni, dakle integralni tržišni mehanizam. Nedostatak makar i jednog tržišta ima za posledicu nemogućnost vrednovanja odgovarajućih resursa. A kako ti resursi ulaze kao utrošci u proizvodnju drugih dobara i kao su sa drugim dobrima povezani i dopunskim, tehnološkim vezama, to će se nepostojanje ili iskrivljeno formiranje jedne skupine cena pogubno odraziti i na sve ostale cene. Cene koje produkuje osakaćen, nezakružen sistem tržišta, loši su indikatori pravog ekonomskog značaja alternativna na kojima valja angažovati resurse.

Da bi cene obavile svoju alokativnu funkciju, neophodno je, naravno, da privreda bude rezonovna na njih, tj. da postoje subjekti koji su zainteresovani da uz te cene, maksimiziraju razliku između prihoda i

troškova, te da resurse sistematski realociraju tamo gde se zbog porasta društvenih potreba povećavaju cene proizvoda i tamo gde se zbog tehnoloških i drugih poboljšanja smanjuju troškovi. Time se u ovoj intelektualno izazovnoj i ubudljivoj interpretaciji strukture, funkcionisanja i neminovnosti – bar kad se kao potreban nametne neki minimum racionalnosti – tržišnog mehanizma otvaraju široki prostori motivacije, institucionalizacije rizika, kapitala i vlasništva. Ovde se ta doista dopadljiva analiza tek nagoveštava; pre-pušta se čitaocu da uz veliku spoznajnu dobit i, može se pretpostaviti, ne manje intelektualno zadovoljstvo, sledi profesora Sircu u njegovim tana-nim i precizno artikulisanim analizama.

Doprinos teoriji samoupravne privrede

Naravno, i ovde će moći da budu pomenuti samo neki njegovi nalazi i rezultati, i to tek u ovlašnim nagoveštajima. Pre svega, kao i u razmatranju socijalističkih privreda uopšte, profesor Sirc pokazuje nepoko-lebljivu doslednost. Iz njegovog dubokog razumevanja i ništa manje jasnog obrazlaganja nemogućnosti racionalne netržišne, ili tek delimično tržišne (npr. bez postojanja tržišta proizvodnih činilaca) privrede proizlazi i načelni zaključak da ni samoupravna privreda na može da bude efikasna. Jer, i ta privreda je, kao stvar načelnog opredeljenja, odbacivala nadasve važna tržišta faktora proizvodnje, a posebno tržište kapitala kao najvažnije među tim tržištima. Autor ove obimom skromne ali uvidima bogate knjige ne ostaje, međutim, na nivou načelnih konstatacija. Njegove analize se doživljavaju kao serije rendgenskih snimaka jugoslovenske privrede i kao minuciozno utvrđivanje načina na koji je ona stvarno funkcionisala. Pri tom Sirc ima stalan i čist konceptijski oslonac i nepogrešivu teorijsku orijentaciju; važnija od toga jeste, činjenica da on nikada ne gubi kontakt sa empirijskom osnovicom, da teorijske hipoteze i obrazlaganja ni za trenutak ne prestaje da naslanja na čvrste i proverene podatke o onome što se u privredi faktički događalo. Kada se o Sircu govori kao o teoretičaru samoupravne privrede, u prvi mah se javlja izvesna mala zabuna. Među ovim teoretičarima daleko su preovladavali oni koji su o samoupravnoj privredi pisali afirmativno, čak naglašeno afirmativno. Afirmativni pristup snažno je došao do izražaja i među stranim analitičarima. Zato se kao prva asocijacija pri njegovom uključivanju u red teoretičara samoupravne privrede javlja pomisao o njegovom elementarnom afirmativnom ili čak unekoliko apologetskom odnosu prema njoj. Ništa nije dalje od istine. Sirc je od početka do kraja bio usredsređen na ono što je u njoj dominantno i određujuće - na njene duboke konstruktivne defekte, na njene funkcionalne nedostatke i na njenu dugoročnu neodrživost, kao što je bio slučaj i sa drugim varijantama socijalističkih institucionalnih modela.

Najsnažnije je profesor Sirc isticao one osobenosti jugoslovenskog privredno-sistemske aranžmana koji su bili i najdrastičnije i po njegov opstanak najpogubnije. Nije mu promakla ni neumerena i nezdrava sklonost ka uvećavanju ličnih dohodaka. Tržišna neutemeljenost mehanizma

formiranje ličnih dohodaka, njihova potpuna odvojenost od međudnosa ponude i tražnje, ima za posledicu proizvoljno i ekonomski neceleshodno vrednovanje najvažnijeg proizvodnog činioca. Neumerena ekspanzija ličnih dohodaka vodi, uz ostalo, fundamentalnim disparitetima i vrednovanja dvaju osnovnih faktora proizvodnje, rada i kapitala. Faktičke cene ovih osnovnih proizvodnih činilaca neminovno ostaju u dubokom raskoraku sa njihovom relativnom raspoloživošću; duboke i dalekosežne greške u alokaciji privrednog potencijala predvidive su i neminovne. Dakako, iz napakog vrednovanja tih bazičnih proizvodnih činilaca proizlaze deformisana vrednovanja svih ostalih činilaca proizvodnje, jedan sveopšti poremećaj vrednovanja koji prožima ceo ekonomski sistem.

U tržišnoj privredi cene svih faktora, uključujući i rad trebalo bi da odražavaju odnose tražnje i ponude. U samoupravnoj privredi to nije slučaj jer lični dohoci ne odražavaju ekonomski doprinos rada u privrednom procesu, nego zavise od ukupnog dohotka po radniku. Taj dohodak, naravno odražava (i) doprinos drugih proizvodnih činilaca i mnoštva egzogenih okolnosti koje sa radom nemaju nikakve veze. Obilni lični dohoci formiraju se tamo gde za to postaje mogućnosti, s obzirom na raspoloživi ukupni dohodak, a ne tamo gde za odgovarajućim stručnim profitima i kvalifikacionim kategorijama postoji visoka i/ili rastuća tražnja. Takvo neodmereno narastanje ličnih dohodaka na tačkama na kojima je to omogućeno obilnim doprinosima komplementarnih faktora stvara apetite za većim ličnim dohocima kroz ceo ekonomski sistem. Svi brzo zapažaju dohotke koji su veći od njihovih, a u vidno polje im ne ulaze dohoci koji su, uz isti ili čak veći rad, znatno ispod njihovih. Sistemom tako ovladava i u celosti ga prožima tendencija sveopšteg, doslovno razornog povećavanja ličnih dohodaka. Tako dolazi do istrajnog i sistematskog finansijskog iscrpljivanja privrede kao sektora, opada njena sposobnost mobilizacije resursa, produžuju se lanci nelikvidnosti, novac se izliva iz privrede kao (institucionalno definisanog) sektora i gomila se u drugim sektorima, mahom stanovništvu i državi. Ovo svojevrsno krvavljenje privrede kao sektora, njegova hronična anemičnost, čini ga permanentno zavisnim od spoljnih podsticaja, od neprestane infuzije dopunskih sredstava kroz inflaciju ili deficit platnog bilansa i uslovljava neizbežna malaksavanja u ritmu proizvodnje kad god proces finansijskog iscrpljivanja podmakne a ne nađu se neki spoljni izvori iz kojih bi privreda mogla ponovo da se dopinguje. Nije nikakvo čudo što se novija istorija razvitka jugoslovenske privrede velikim delom sastoji od podužih storija njenog malaksavanja i produženog malaksavanja rasta.

Profesoru Sircu nije izmakao najvažniji razlog ovog neprestanog finansijskog slabljenja samoupravne privrede, sistematskog i dugoročno dimenzioniranog opadanja njene "akumulativne i reproduktivne sposobnosti". Samoupravni sistem je sistem u kome nisu institucionalizovani subjekti koji su motivisani za očuvanje i "prošireno reprodukovanje" kapitala, kojima je to zapravo najvažnija ekonomska funkcija. Svako je, uključujući zaposlene i državu, zainteresovan da iz privrede što više izvuče, i niko nije – sem kad je reč o sredstvima koja dolaze sa strane i nisu aku-

mulirana uz uobičajeno žrtvovanje tekuće potrošnje – zainteresovan da u privredu ulaže i da tako uvećava njen proizvodni potencijal. Profesoru Sircu nije, dakako, promakao poznati Fumbotn-Pejovichev efekat: zbog izostanka vlasničkih prava, zaposleni gube glavnicu kapitala formiranog iz tekućeg dohotka, dohotka za koji inače imaju alternativu preusmeravanja u lična primanja i zarade; gubitak glavnice javlja se kad zbog bilo kog razloga napuste preduzeće, a usus i fructus sa kojim raspolažu dok ostaju u preduzeću – ni izdaleka nije dovoljan da produkuje pravu motivaciju za akumuliranje. Takvo postavljanje problema ponovo je autora izvelo na široke prostore svojinskih odnosa u kojima je, sa njemu svojstvenom jasnoćom i preciznošću, otkrio krajnje uzročnike poremećene motivacije za uvećavanje proizvodnog potencijala u privredi.

Posebno je relevantno, sa posebnom jasnoćom izloženo i posebno vredno isticanja njegovo razjašnjenje odsustva kontinuiteta u odlučivanju u samoupravnim organizacijama. U standardnoj tržišnoj privredi institucionalno je osiguran kontinuitet. Kad neko isfinansira novu firmu, on snosi ekonomsku odgovornost za njene rezultate. Dok se nije opredelio za konkretnu investicionu alternativu i dok kapitalom raspolaže u vidu gotovine, on se apstrahujući inflaciono obezvređivanje, ne suočava ni sa kakvim rizikom. Međutim, kad se za neki investicioni poduhvat opredeli i gotovinu pretvori u građevine, mašine, zemljište... njegov kapital naglo menja vrednost, a smer i veličina promene zavisi od kvaliteta njegove odluke. Kad je gotovina pretvorena u kolekciju kapitalnih dobara, vrednost tako transformisanog kapitala nije više jednaka iznosu uložene gotovine nego zbiru diskontovanih vrednosti budućih efekata, naravno shodno tome kako ih anticipira tržište. Kapital kao kolekcija tehničkih elemenata u koje je uložena gotovina vredi, drugim rečima, onoliko koliko je neko za tu kolekciju spreman da plati. Sve posledice odluka padaju tačno na subjekte i punktove odlučivanja. Ko donese mudru odluku može smesta da udvostruči, pa i umnogostruči, vrednost gotovine koju je uložio. Onaj, pak, koji se prevari u odluci može da izgubi sve, a u slučaju neograničene odgovornosti i više od toga. Kad vlasnik preduzeća čiji je nastanak isfinansirao reši da ga se oslobodi, on će ga prodati po ceni koja održava tržišne procene njegove buduće rentabilnosti. Prilikom prodaje ostvariće dobitak ili gubitak, ali i jedno i drugo predstavljaće isključivu i na njega legitimno lociranu posledicu njegovih odluka. Novi vlasnik opet prelazi iz gotovine u realna dobra i priča se na isti način nastavlja: tržišna vrednost tih dobara ponovo će zavisiti od onoga što on sa njima bude znao da napravi.

U samoupravnoj privredi, nema opisanog kontinuiteta. Radnici uvek dobijaju neka sredstva za koja je investicionu odluku doneo neko drugi. Oni već i tehnički ne mogu da počnu od ničega. Njihov položaj zavisi stoga, od kvaliteta odluke koju je doneo neko drugi. I obrnuto, oni se ne vezuju trajno niti u potpunosti za investicione odluke koje sami donesu. Zbog penzionisanja, fluktuacije i drugih razloga sastav radne snage neprestano se menja, a to znači da rezultate odluka koje je donela jedna skupina radnika ubiraju radnici koji pripadaju drugoj, potpuno različitoj skupini. Jedni piju, a drugi plaćaju. Iz takvog motivacionog haosa nikad

ne može izrasti funkcionalan ekonomski poredak, haos u domenu osnovnih uzročnika mora da produkuje i haos u sferi rezultata. Jedan važan aspekt istog konglomerata problema jeste da odluke o kapitalu donose nevlasnici. Kako po definiciji posledice padaju na tačke donošenja odluka samo ako o kapitalu odlučuju vlasnici i kako je čvrsta jednoznačna veza između nadležnosti odlučivanja i ekonomske odgovornosti neophodni uslov za racionalnost investicionog i svakog drugog odlučivanja, opisani prekid u kontinuitetu odlučivanja iz osnova remeti i deformiše motivaciju i u sistem kao celinu unosi elemente nenadoknadive neracionalnosti.

Industrijska demokratija i radničko odlučivanje

U savremenim privredama upravljanje preduzećima postalo je stvar visoke stručnosti i naglašeno specijalizovane ekspertize. Delotvorno mogu upravljati samo oni koji su za to nadareni i profesionalno osposobljeni, te se upravljanje zakonito i predvidivo odvaja od vlasništva. U sавremenim privredama takođe su poznate konfiguracije široko rasutog, izrazito disperziranog vlasništva. Zbog toga se javio notorni problem odnosa između principala i agenta čija je jedna od varijanti problem odnosa između svojine i upravljanja. Profesor Sirc upozorava na razložna i argumentovana isticanja i razmatranja tog problema, ali odmah izvlači jednu važnu poentu: isti oni koji opominju da će se pojaviti teškoće u nadzoru privrednih poslovođstava od strane brojnih, ustinjenih i raštrkanih vlasnika pronalaze spas u raznim oblicima industrijske demokratije, odnosno u aranžmanima kroz koje će, takođe raštrkani, vlasnici uspevati tobože da kontrolišu preduzetne uprave. Zašto bi disperzija bila hendikep u jednom, a na volšeban način to prestala da bude u drugom slučaju? Doista je čudno da je radnička neposredna demokratija tako zdušno slavljena kao aranžman koji savladava sve teškoće, a da nikome na pamet nije palo da bar približnu moć pripíše neposrednoj deoničarskoj demokratiji. Da li zato što su radnici već okupljeni u fabrici i – doduše za drugu svrhu – već organizovani, dok to sa deoničarima očito nije slučaj. Ako išta, tretman ova dva slučaja disperzije mogao bi da bude asimetričan, ali sa suprotnim pred-znakom: kad je reč o deoničarima, postoje drugi, objektivno zasnovani mehanizmi – kao što su tržišta kapitala i poslovođstvenih usluga – koji kontrolišu poslovođstva i na njih vrše pritisak da budu efikasni, što nije slučaj sa zaposlenima od kojih se uprkos disperziji, očekuje da poslovođstva stave pod delotvornu kontrolu.

Sve to iskrsava kao čvrsto uverenje uprkos dopunskim nipošto naivnim smetnjama. Poznato je, naime, da su radnici u tekućem upravljanju unutar preduzeća hijerarhijski potčinjeni poslovođstvenim strukturama. U slučaju nekakvog ozbiljnog pokušaja da se uspostavi radnička kontrola nad poslovođstvima, pojavio bi se konflikt uloga u kome radnici, baš kao i kad se sukobe šut i rogati, ne bi mogli dobro da prođu. Druga smetnja sastoji se u okolnosti da kontrola poslovođstva, pogotovo kontrola procedura (a ne rezultata) na koju se obično misli kad se računa na radnike, zah-

teva nipošto zanemarljiv nivo ekspertize sa kojim radnici sigurno ne raspolažu. Nije od manjeg značaja ni činjenica da sam rad zahteva celog čoveka i iscrpljuje radnikovu energiju, tako da mu za dopunske izazove, kao što je kontrolisanje posloводства, ne ostaje mnogo ni volje ni snage. Ostajući veran svojoj neraskidivoj vezanosti za empiriju i podatak, profesor Sirc ne propušta da nas podseti da su sociolozi, kroz ankete i na druge načine, sa visokim stepenom pouzdanosti utvrdili krajnje skroman, za sigurno nedostatan interes radnika za upravljanje i samoupravljanje.

Zastajući za trenutak i postavljajući i sebi i čitaocu pitanje kakve bi učinke takva, inače sasvim prepoznatljiva tendencija imala u zapadnim tržišnim privredama, profesor Sirc ponovo izlazi sa relevantnim i dobro obrazloženim odgovorom. On, naime, upozorava na sasvim verovatnu mogućnost da se napravi jedna jaka koalicija između radnika i posloводства i da se suprotstavi vlasnicima i preduzetnicima kao opasan protivnik. Ishod je redistributivna borba sa smanjenjem profita i dividendi kao verovatnim krajnjim rezultatom i sa odgovarajućim srozavanjem razvojnog potencijala privrede. Štaviše, ta globalna promena u odnosima snaga ima i lako predvidive nepovoljne alokativne implikacije. Za razliku od posloводства, koja pokazuju poznatu sklonost ka stvaranju industrijskih imperija i radnika, koji nastoje da sačuvaju *postojeća* radna mesta – a i jedna i druga sklonost uzrok su tendenciji da se akumulacija investira tamo gde je stvorena, a ne tamo gde će proizvoditi najveće efekte – vlasnici i riziku izloženi preduzetnici po prirodi stvari su zainteresovani da resurse usmere tamo gde će biti najefikasnije upotrebljeni, jer samo su oni, kao vlasnici, zainteresovani za što brže uvećavanje njihove ukupne vrednosti, tj. za maksimiziranje bogatstva.

Posebna distorzija koja izvire iz jačanja moći i nadležnosti zaposlenih u poslovnom odlučivanju vezuje se za okolnost da se sudbina kapitala dobrim delom stavlja u ruke onih kojima ne pripada. Još jedan primer aranžmana u kome jedni odlučuju o onome što pripada drugima. Nije baš velik broj vrsta ploča kojima je zastrt put u ekonomski pakao, ali jedna od tih vrsta je sigurno nadležnost bez odgovornosti i ovlašćenje da se odlučuje bez prateće *sopstvene* imovine na koju bi padale posledice, takođe sopstvenih, grešaka. Rezimirajući što je moguće kraće, izrastanje radničke moći, u duhu saodlučivanja i industrijske demokratije, s jedne strane smanjuje masu akumulacije koju je privreda u stanju da generiše, a s druge deformiše njenu alokaciju i tako dodatno saseca razvojne mogućnosti.

Autor je dao i retko jasan, više nego uverljivo obrazložen i logički čvrsto utemeljen stav prema tzv. industrijskoj demokratiji. Industrijska demokratija se svodi na širenje kruga odlučivanja, u kome nadležnosti pripadaju zaposlenima dakako na uštrb vlasnika i uz već istaknutu pogibelj da posledice koje proističu iz odluka jednih padaju na leđa drugih subjekata. Sirc umesno podseća da je rodno mesto demokratije politika, a ne, recimo, tehnologija ili ekonomija i da je ona dobrodošla i neophodna tamo gde postoji smislen i ničim predodređen izbor između alternativnih konkurentnih ciljeva, odnosno terminalnih stanja (*end-states*). Tamo gde

su ci-ljevi jasni i svrha nedvosmisleno određena, tj. gde se problem odlučivanja svodi na iznalaženje najefikasnijih načina za realizaciju poznatih ciljeva – tamo je postojbina stručnosti i *demokratiji nema mesta*. U protivnom, kaže autor, moglo bi se govoriti o naučnoj inženjerskoj ili medicinskoj demokratiji, što bi očigledno bila frapantna besmislica. Kad je u pitanju preduzeće, nema nikakve sumnje o njegovom cilju, o svrsi njegovog postojanja. Svrha je da se proizvedu dobra i usluge uz najniže moguće troškove. Radnici kao potrošači toga su savršeno svesni. Demagoška je i sama pomisao o demokratskom odlučivanju putem koga bi se utvrđivao najdelotvorniji *način realizacije* – dobro poznatog i nedvosmisleno utvrđenog cilja preduzeća. Zaposlenima je potreban što viši i što brže rastući životni standard, a on se može postići najbržom ekspanzijom obima proizvodnje i što boljom korespondencijom njenog sastava sa ukusima i preferencijama potrošača. To, međutim, nije političko niti demokratsko nego tehničko i organizaciono pitanje. Eventualno insistiranje na pravima koje bi radnici imali kao proizvođači osujetilo bi ih u zadovoljavanju želja koje imaju kao potrošači.

Mudre i sasvim otrežnjujuće reči umeo je autor da nađe i kad je reč o radničkom vlasništvu. Pravo je zadovoljstvo slediti ovu britku analizu i pratiti sa kakvim se učinkom rasteruju ideološke magle koje su se u gustim, bukvalno teškim slojevima nataložile i na ovom području. Povećanje disperzije vlasništva može se postići samo spoljnim intervencijama i u osnovi nasilnim metodama, zahvatima koji remete prirodne tokove formiranja distribucije bogatstva. Ako se nekim merama deo bogatstva i premešta u veliki broj ruku, umanjujući tako za neko vreme neravnomernost u njegovoj distribuciji, procesi prirodne selekcije i neminovne posledice razlika u ponašanjima ponovo će uspostaviti prethodni ili neki sličan "nepoželjni" stepen nejednakosti u distribuciji bogatstva. Jer, postoje odgovorni i neodgovorni vlasnici, a koncentracija se neminovno javlja kao posledica spontane realokacije bogatstva "u prilog" prvih i "na uštrb" drugih. Deonice do kojih dolaze besplatno ili pod povlašćenim uslovima, mnogi će prodati, a utržak potrošiti prosto zato što im je dohodak toliko mali, a potrebe tako velike da se od njih ništa drugo ne može niti očekivati. Drugi će, međutim, pribeci potrošnji iako ih na to ne tera muka, prosto zato što se drže one Andrićeve "drugi dan, druga nafaka" i što, kratkovidni i nesmotreni, o budućnosti mnogo niti ne razmišljaju. I jedni i drugi mogu zakonskom prinudom da budu onemogućeni da pribegnu svojim preferiranim obrascima ponašanja. To bi, konstatuje Sirc, iz alokativnih procesa koji se tiču formiranja i upotrebe bogatstva uklonilo svaku spontanost. Važnije od toga je, moglo bi se dodati, što bi taj javni i državno usmeravani način upravljanja bogatstvom bio beznadežno neefikasan; efikasnost izvire iz spontanih odluka i ponašanja odgovornih, uvećavanju bogatstva posvećenih ili, prosto, za taj posao nadarenih pojedina. Državni dekret ili javni propis nikada nije bio, niti može da bude, put koji vodi efikasnoj, *društveno* racionalnoj alokaciji i upotrebi resursa.

U vezi sa radničkim vlasništvom autor postavlja niz pitanja koja tako neodoljivo podsećaju na aktuelne dileme vezane za oblikovanje strategije

privatizacije da se doimaju kao da su potekla iz tekuće rasprave o pravcima i modalitetima privatizacije u današnjoj Jugoslaviji. Da li će zaposleni imati svojinsko učešće u svojim preduzećima ili će dobiti deo nekog ukupnog apstraktno definisanog opštedruštvenog kapitalnog fonda? Da li će oni što rade u malim preduzećima ostati bez svog dela? Da li će razlike u kapitalnoj intenzivnosti pojedinih delatnosti uticati na iznose kapitala koji će biti raspodeljivani po radniku? Neće li skroman broj deonica i odgovarajući mali iznos kapitala biti široko i tanko razvučen na jako veliki broj duša tako da se odgovornost i inicijativa toliko razvodne da se praktično svedu na ništa?

Profesor Sirc mudro podseća da je ogromna razlika između dobrovoljnih kooperativa, kao što je Mondragon, i eventualnih prisilnih združ-nih preduzeća koja bi bila prisilno stvorena tako što bi vlasništvo i upravljanje zaposlenih bilo zakonom propisano za određenu kategoriju preduzeća. Zakonska prinuda nikada ne može biti ekvivalentna spontanoj inicijativi, najčešće sasvim malih grupa entuzijasta. Još je veća razlika između tih tanušnih ostrvaca samoupravljanja u moru privrede sa privatnim vlasništvom i upravljanjem i sistema u kome bi samoupravljanje, po logici zakonske regulative i državne prinude, postalo univerzalno načelo upravljanja privrednim procesima. A što je najvažnije, i zbog čestih najpre logič-kih a potom faktičkih grešaka najaktuelnije, iz postojanja pojedinačnih izolovanih i malobrojnih slučajeva efikasnih privrednih organizacija nipošto ne sledi mogućnost racionalnog funkcionisanja sistema kao celine. U stvari nema sistema koji je toliko loš da se u njemu ne bi mogli naći izolovani, dakako izuzetni slučajevi efikasnih preduzeća. Kad bi se efikasnost sistema cenila po tome da li se u njemu javljaju i opstaju bar neka efikasna preduzeća, sigurno je da se nijedan sistem ne bi mogao okarakterisati kao efikasan. Sve dotle dok se, u zaludnoj nadi da će usamljeni izuzeci postati opšte pravilo, stalno i uporno izmišljaju nova rešenja ili traže načine da se zakrpe stara – naponi tih upornih institucionalnih arhitekata i društvenih inženjera najbolje se, zajedno sa Sirc-om, mogu okarakterisati kao beznadežni pokušaji da se ukine stvarnost.

Dijagnoza slovenačke privrede u devedesetim godinama

U odnosu na engleski izvornik, čiji prevod predstavlja, ovo izdanje je obogaćeno jednim izuzetno važnim i više nego zanimljivim dodatkom. Reč je o dijagnostičkom osvrtu na slovenačku privredu u periodu od raspada SFRJ pa nadalje. Ne treba posebno obrazlagati koliko je takva analiza interesantna za jugoslovenskog čitaoca. Najpre, nestanak SFRJ i njeno cepanje na više nezavisnih država predstavlja epohalnu promenu, veliki sekularni udar koji ne može a da nema krupne i dalekosežne ekonomske implikacije. Od ogromnog je interesa da se prosto utvrde posledice tako krupne i istinski globalne promene. Tu je zatim i odsustvo informacija o ekonomskoj sudbini delova prethodne zajedničke domovine. Sa rastaka-njem zemlje kao da su spuštene teški zastori između bivših socija-

lističkih republika. Iznenadujuće je i začuđujuće koliko malo jedni o drugima znamo. Svaki ozbiljan tekst o privrednim tokovima unutar neke od novonastalih država - pogotovo tekst sa ozbiljnim analitičkim pretenzijama kakav je ovaj najnoviji iz pera profesora Sirca – više je nego dobrodošao. Tu je, najzad, još jedan gotovo intrigantan aspekt. U svim bivšim jugoslo-venskim republikama uvrežilo se uverenje da su bile eksploataisane od onih (svih!) drugih. Sad su se republike jedne drugih "oslobodile". Veze između njih svedene su na goli minimum. Tamo gde nema međusobnih veza – pogotovo ne onih trgovinskih, a da se o tokovima kapitala i ne govori – ne može biti ni ekonomskog izrabljivanja niti u jednom pravcu. Da li će sada republike – i, ako da, koje među njima - naprečac živnuti budući da su oslobođene eksploatatorskog navrata, da je zaustavljen jednostrani odliv resursa? Još konkretnije, da li će neka zažaliti za bivšim jugoslovenskim partnerima, objedinjenim zajedničkom državnom mašinerijom? Šire posmatrajući, ko će kome više nedostajati, ko će biti više hendikepiran brutalnim i odsudnim prekidanjem veza sa donedavno zajedničkim pri-vrednim celinama, sa segmentima unutar istog privredno-sistemskeg okvi-ra i iste državne teritorije. Broj pitanja je velik i sva su krajnje interesantna. Velika vrednost ovog najnovijeg, u originalu na slovenačkom jeziku pisanog teksta jeste što, bilo eksplicitno ili implicitno, nudi odgovore, ili bar važne elemente odgovora na sva ta pitanja.

Među mnogim zanimljivim idejama – od kojih većina ne može ovde da bude data niti u natuknicama – sigurno je jedna od najzanimljivijih, a u isto vreme i najprovokativnijih, ona o korenima slovenačkog privrednog uspeha. Kako onog koji je u relativnom smislu bio ostvaren tokom socijalističkog razvoja zemlje, tako, još i više, i onog iz perioda između dva svetska rata, pa i onog iz dalje prošlosti. Tu se autor beskompromisno hvata u koštac sa, danas u Sloveniji veoma, pomodnom, tezom da ta bivša jugoslovenska republika ima posebne prednosti vezane za njenu srednjoevropsku tradiciju i, posebno, superiornu kulturu. *Tout court* profesor Sirc bez zaziranja i ograda tvrdi da od toga nema ništa. Svoje najveće ekonomske uspehe Slovenija je postigla u predratnoj Jugoslaviji, a u relativnom smislu najbolje je prošla i u zajedničkoj socijalističkoj državi. Naravno, socijalistički poredak je i nju unazadio, ali manje nego drugde. Uz sve, ta nabeđena srednjoevropska tradicija i njena tobožnja kultura i nisu nešto o čemu bi se baš moglo govoriti sa nekim ponosom: to područje je vekovima tavorilo na marginama prave evropske kulture, a sigurno je da, kad je o tradiciji reč, ne može da se pohvali nekim upadljivim tekovinama u oblasti demokratije i pravih liberalnih načela i vrednosti. Naravno da će o ovom zamršenom pitanju biti mnogo i posve oprečnih stavova i naravno da ta komplikovana rasprava zadugo neće moći da bude definitivno raspletena. Naravno da se neće tek tako moći odbaciti tvrdnje o slovenačkoj većoj poslovnoj ozbiljnosti i superiornim radnim navikama. U polemikama koje bi mogle da uslede autor neće biti u lagodnom položaju. No, zaista je dopadljivo i zaista deluje osvežavajuće i otrežnjujuće da baš jedan – i to tako ugledan i kompetentan – Slovenac baci u lice rukavicu raspomamljenim i dezorijentisanim nacionalnim ro-

mantičarima. Ishod ove uzbudljive rasprave nije poznat, ali je sigurno da status potvrđene istine neće dobiti samodopadljiva prenemaganja onih koji bi sebe da percipiraju kao neku novu vrstu nadljudi. Autor sigurno ima poentu koja će izdržati test vremena: umesto zaludnog dokazivanja tvrdnji o međusobnoj eksploataciji, i još zaludnijih dokazivanja tobožnje nepravde u kojima su vredniji subvencionirali i maltene izdržavali manje vredne, treba svi da uvide da su mnogo izgubili u jednom sistemu koji je bio negacija slobode i da izvedu jedino ispravan zaključak o koristi i neophodnosti obnavljanja međusobne saradnje.

Kad je reč o dijagnostičkoj slici slovenačke privrede, osnovna Sircova propozicija jeste da je tobožnji veliki slovenački privredni uspeh izvikan preko mere koja bi svoje uporište i opravdanje imala u stvarnoj privrednoj situaciji. To je privreda koja je i tokom 1993. i 1994. godine – a te godine su uvrštene u interval velikog ekonomskog uspeha – radila sa nominalnim, oficijelno iskazanim gubitkom. Kad se u obzir uzmu efekti inflacije, te neminovno potcenjivanje amortizacije i preuveličavanje dobiti usled inflacione revalorizacije fondova, onda je realni gubitak sigurno znatno veći. Privreda koja gubi kapital i smanjuje društveno bogatstvo ne može se, uprkos povećanjima društvenog proizvoda u nekim posmatranim godinama, okarakterisati kao uspešna. Privreda je uveliko opterećena recidivima socijalističkih i samoupravnih ponašanja, a vlast i ekonomska politika, po svemu sudeći takođe opterećeni analognim recidivima, ne trude se mnogo da te opasne tendencije uklone i procese opadanja privrednog potencijala okončaju. Sirc smatra da je gubitak jugoslovenskog tržišta teško pogodio slovenačku privredu i da je ona, preorjentišući se na zapadna tržišta, uspela da nadoknadi tek jednu polovinu tog gubitka. A i sama ta nadoknada u velikoj je meri problematična, budući da se taj izvoz ostvaruje uz velike poslovne gubitke, da se ti gubici pokrivaju višim doma-ćim cenama i fiskalnim preraspodelama i da u jednom zdravom privrednom sistemu, takvom u koji je organski ugrađena ekonomska odgovornost, toliki gubici ne bi ni mogli niti da se jave niti da se tolerišu. To što se čuvaju i hrane crne rupe socijalističkog haotičnog nasleđa, po Sircu je najbolji znak da promene privrednog sistema nisu daleko odmakle i da subjekti koji privredu vode na taj način nisu stavljeni u situaciju da istinski, tj. sopstvenom imovinom odgovaraju za svoje odluke. Promene privrednog sistema nisu odlučne niti dovoljno brze, a sve je to i znak i odraz vidljivih ostataka stare psihologije (ali i ideologije) u upravljanju ekonomskim procesima kako na mikro nivou tako i na nivou cele privrede.

Drugi važan kompleks pitanja, u kome će analitički nastrojen čitalac naći mnogo novih uvida i korisnih metoda i postupaka posredstvom kojih se do tih uvida dolazi, odnosi se na devizni kurs, kretanje deviznih rezervi, dotok kapitala iz inostranstva i pretnje koje se iz tog spleta kretanja i međuzavisnosti javljaju po privrednu stabilnost. Visoki kurs, a s jedne strane i stabilnost čuvaju se visokom kamatnom stopom. Ona ne samo što domaće rezidente stimulira da svoju likvidnu imovinu drže u tolarima, nego podstiče i strance da svoju deviznu aktivu unose u Sloveniju i raz-

menjuju je za tolare. Više od toga, ona podstiče povratak slovenačkog kapitala koji je godinama tražio sigurno прибежиште u bezbednim lukama stranih banaka. Takvi tokovi jačaju tolar i čine ga pogodnim za obavljanje svih novčanih funkcija. Međutim, priliv kapitala, koji biva konvertovan u domaću valutu, izaziva brzo povećavanje novčane mase i tako stabilnost ugrožava na jednom drugom, posebnom frontu. Konfrontiranje tih dvaju različitih učinaka na širokom i potencijalno rovitom frontu stabilnosti, i njihovo utrkivanje u konzistentan makar i matematički neartikulisan model spada u najjače i teorijsko-analitički najinstruktivnije delove knjige. Taj deo će tvrdi profesionalci moći da čitaju i sa zadovoljstvom i velikim stručnim dobitkom.

Sledeći svoj uhodani i lako prepoznatljivi metodološki postupak, Sirc, pošto je dijagnosticirao nepovoljne i čak pogubne tendencije u tekućem funkcionisanju i razvoju privrede, postavlja pitanje uzroka. Dominantni i krajnji uzrok on vidi u presporom institucionalnom prilagođavanju i čak u tvrdom jezgru starih komunističkih opredeljenja, koja se slabo i nevešto kriju tananom koprenom višepartijskog pluralizma. Meko budžetsko ograničenje istrajava u svom razornom delovanju, makar i u promenjenoj i donekle zamaskiranoj formi. Svojske reforme teku krajnje sporo, ideal koincidencije nadležnosti odlučivanja i ekonomske odgovornosti posredstvom *vlastite* imovine – gotovo da je isto toliko daleko koliko je bio i ranije, dok je trajao samoupravni vakat. Mimikrijski prikriveni elementi stare ideologije, jednako prikriveni interesi nedovoljno razumevanje važnosti i funkcija svojine – sve su to razlozi zbog kojih proces tržišne modernizacije u Sloveniji teče znatno sporije nego što se očekivalo. Za slovenačku ekonomsku politiku, ali i za politiku uopšte, Sirc nema mnogo lepih reči.

Naravno, i na ovoj tački mogu se očekivati velike kontroverze. Lj. Sirc je zaista strog, na mahove bi se reklo čak i prestrog kritičar. Slovenačke uspehe i neuspehe valja posmatrati u kontekstu ekonomske sudbine i učinaka drugih republika iz nekadašnje zajedničke otadžbine. Posmatran u *tom* svetlu, slovenački uspeh je nesumnjiv. Teško je reći da li će uopšte biti Slovenaca koji će, bar kad je ekonomska strana u pitanju, zažaliti zbog odlaska iz Jugoslavije. Dok je u vreme SFRJ Slovenija mogla da bude nekih 2-2,5 puta iznad proseka sadašnje SRJ, sada je njen dohodak po stanovniku od oko 7.000 dolara za preko četiri puta veći od onog u SRJ. A trendovi širenja razlike kao da se nastavljaju. U svetlu tih neočekivanih tendencija teško će biti dokazati nekakvu inferiornost slovenačke ekonomske politike. Poređenje slovenačkog dohotka i standarda sa susednom Austrijom i Italijom – biće da nije dozvoljeno. Kako sada stvari stoje, a osobito kako se razvijaju, pre će (sadašnji) Jugosloveni zažaliti za Slovencima nego obrnuto. Biće zanimljivo videti kako će te, za mnoge neočekivane, fenomene prokomentarisati grlati srbijanski teoretičari navodne eksploatacije južnih republika od strane razvijenog severozapada, pre svega Slovenije. Neka sada uživaju blagodeti definitivnog okončanja slovenačke eksploatacije.

Nije dokraja jasno i nema li izvesnog precenjivanja recidiva komunističke ideologije i svesti, a posebno njihovih uticaja u ekonomskoj politici i

učinaka u institucionalnom preobražaju i funkcionisanju privrede. Jedno je sugurno, a u isto vreme i presudno važno: komunisti u Sloveniji nemaju više monopol vlasti i za svoje – prerusene ili čak otvorene stavove moraju se boriti u (kakvom-takvom) demokratskom režimu i pod uslovima koji su približni onima pod kojima se u političkoj utakmici bore i druge partije. Demokratija nije vezana za opredeljenje za bilo kakvu ideologiju ili vrednosnu orijentaciju; ona je tek okvir i proceduralni aranžman u kome se u principu legitimno i ravnopravno bore sve političke snage. Dakako, izuzev onih koji ne prihvataju i tako ugrožavaju sama pravila igre, koji dovode u pitanje samu ideju slobodnog i ravnopravnog učestvovanja različitih političkih struja u političkoj utakmici. Uz, donekle problematično, apstrahovanje tradicionalnog – danas možda ne više aktuelnog komunističkog dovođenja u pitanje i samih pravila igre, nema razloga da se i komunisti, zajedno sa drugima, uključe u borbu za pridobijanje naklonosti biračkog tela. U svakom slučaju, ne može se bez posledica po verodostojnost analize zanemariti *bitna* promena položaja koji u političkom procesu imaju komunisti i njihovi simpatizeri. Promena je tolika da sve ono što su mogli i predstavljali pre pluralizacije političkog sistema nikako ne ide u isti red sa onim što predstavljaju i čemu mogu da se nadaju danas. Ne sme se, naravno, smetnuti s uma ni okolnost da komunisti zahvaljujući ogromnoj moći u prošlosti, mogu da imaju skrivene prednosti koje čine neravnopravnim političko takmičenje i eventualnoj izbornoj pobedi oduzimaju legitimitet. Uz sve te ograde, komunisti se, verovatno kao i svi ostali, mogu boriti za svoja ubeđenja i njihovo širenje među biračima. Izgleda da se bez rizika može zaključiti da problem komunista i kriptokomunista zahteva danas jedan posebno pažljiv i precizan tretman. Posebno u sredinama u kojima su, kao u Sloveniji, demokratske snage ipak pobedile i očigledno ukinule komunistički monopol vlasti.

Zaključak: još jedan važan dodatak razumevanju socijalističke prošlosti

U prethodnim odeljcima delimično su i sasvim selektivno više prezentirani nego komentarisani važniji istraživački rezultati sadržani u Sircovoju knjizi i uvidi koje je on ponudio o našoj u sećanjima još sasvim svežoj socijalističkoj prošlosti. Ti rezultati i ti uvidi otkrivaju Sirca kao vrsnog analitičara i odličnog poznavaooca jugoslovenskih prilika. Sve zemlje sledbenice SFRJ danas su u situaciji da će morati da se upuste u veliki, kompleksan i neizvestan poduhvat institucionalne i privredne tranzicije. Kako onim delom koji je započet, tako, još i više, onim delom koji predstoji, tranzicija zahteva odgovor na krupna pitanja. Pre svega, zašto tranzicija? Odgovor na to pitanje svodi se na dijagnozu i analizu dubokih konstruktivnih i strukturnih defekata kojima je bio opterećen i zbog kojih se i slomio, sistem socijalističkog samoupravljanja. Odgovor na to krupno pitanje daje elemente i za odgovor na drugo, jednako važno pitanje: ako je tranzicija prelaz iz situacije u kojoj jesmo u neku drugu, *bitno različitu*

konfiguraciju institucionalnih rešenja, kako to drugo, poželjno stanje treba da izgleda. I, najzad, koje trajektorije stoje na raspolaganju za prelaz iz jedne situacije u drugu, koji su kriteriji za njihovu evakuaciju i koja je među njima najbolja. Ili, postavljajući manje zahtevne istraživačke zadatke, mogu li se na skupu mogućih pitanja izdvojiti bar neke koje su superiorne u odnosu na ostale, tj. može li se prostor za izbor bar suziti ako već nije moguće utvrditi jednoznačan optimum.

Profesor Sirc je dao mnogo i to dobro obrazloženih i analitički zasnovanih elemenata odgovora na sva ta pitanja. Početak je njegova dubinska, istinski inspirativna analiza bitnih sastavnica koje su bile naopako postavljene najpre u socijalističkom poretku kao takvom, a potom i njegovoj samoupravnoj varijanti. To je on učinio na način koji ga legitimise kao kompletnog ekonomistu, vrsnog analitičara i odličnog poznavaoца jugo-slovenskih prilika. Njegova analiza je dragocena ne samo zbog krajnjih rezultata i nalaza, nego i zbog *načina* na koji je došao do njih, zbog teorijskih pristupa i analitičkih procedura. Čitalac ove nevelike ali saznanjima nabijene knjige, biće u prilici da se upozna ne samo sa bitnim osobenostima sistema i sveta koji je još uvek deo naše svakodnevice, nego i sa načinom na koji se do relevantnih istina može doći. Sircova knjiga će čitaocu pomoći da usavrši svoj misaoni aparat, podučiti ga kako da razloži i preciznije ekonomski misli.

Ova knjiga je i svojevrsni dokument o nesavršenosti ljudskog uma. Prosto je neverovatno kakva su sve bizarna rešenja ljudi predlagali i najozbiljnije se predavali iznalaženju mogućnosti njihovog što potpunijeg aktiviranja. Knjiga se doživljava i kao dugi registar raznih logičkih i bilansnih nemogućnosti koje su ljudi i forumi uzalud nastojali da pretvore u mogućnost, da pretoče u delatne aranžmane. Svojom analizom autor je razvejavao mnoge sazajne magle i logičke kontradikcije. On je uverljivo pokazao šta se sve verovalo i nastojalo, a bilo je tako daleko od obične pameti i zdravog razuma da je teško pomiriti se sa tolikim mnoštvom ekstravagantnih ponašanja i uverenja koje su ljudi uzimali ozbiljno. Sircova knjiga je neka vrsta spomenika velikoj pustoši koju ideologija sa svojom isključivošću i apriorizmom, može napraviti u ljudskom rezonovanju i razumevanju.

Da li je kritika samoupravljanja još uvek relevantna? Aktuelna je i relevantna i te kako. Aktuelna je zbog toga što daleko od toga da možemo reći da smo se oslobodili starog poretko, što su recidivi socijalizma i samoupravljanja svuda oko nas. No, više od toga, ona će ostati aktuelna sve dok postoje težnje da se u duhu društvenog inženjeringa, a uz oslonac na silu i prinudu, brutalno poseže u neke prirodne procese, u procese koji gube svoj značaj i vrednost ako se u njima potisne ili uništi spontanost. Kritika i socijalizma i samoupravljanja ostaje relevantna sve dok ima tako malo razumevanja za slobodu, dok je ona ugrožena sa tako mnogo strana.

Ljubomir Madžar

Predgovor uz englesko izdanje

Naslov ove knjige je u obliku pitanja: sama činjenica da je knjiga objavljena označava da autor radova i njegov urednik smatraju da je odgovor na pitanje postavljeno u naslovu potvrđan.

Ideja da se objedini i ponovo izda zbirka članaka Ljube Sirca o problemima samoupravljanja rodila se u razgovorima ekonomista iz zemalja Centralne i Istočne Evrope koje su sada u porođajnim mukama oko transformacije iz komunističke/socijalističke u tržišnu privredu. U mnogima, ako ne i svim ovim zemljama, pitanje vlasništva nad sredstvima za proizvodnju pokazalo se kao jedno od najkontroverznijih u čitavom procesu transformacije. Mogao bi se navesti čitav niz razloga koji su doprineli ovakvoj situaciji.

Tokom 1989-90. godine, kada je transformacija započinjala, postojala je saglasnost kako među novim vladama i njihovim privrednim savetnicima, tako i među spoljnim posmatračima, da privatizacija sredstava za proizvodnju koja su u državnom vlasništvu u velikom obimu mora da čini bitni deo transformacije. Ali iskustvo u privatizaciji uglavnom je bilo ograničeno na kresanje javnih sektora na koje u relativno bogatim zemljama nikada nije otpadalo više od značajnog, ali malog dela kapaciteta. Nisu svi shvatali kako malo može da se postigne pokušajem primene metoda koje je Ujedinjeno Kraljevstvo koristilo osamdesetih godina u potpuno različitim okolnostima od onih u bivšim komunističkim zemljama. Rezultat se u mnogo slučajeva sastojao od beskonačnih rasprava i odlaganja.

Postepeno shvatanje da je privatizacija u potrebnom obimu mnogo teži zadatak nego što se u prvom trenutku mislilo i da će neizbežno zahtevati mnogo duže vremena nego što se prvobitno nadalo, prirodno je dovela do sve žešćih diskusija o tome kako bi bilo najbolje nastaviti. U odsustvu odgovarajućeg iskustva, suštinske nesuglasice između ekonomista i političara koji su imali iste ciljeve mogle bi se zaoštriti. U isto vreme, debata je predstavljala šansu i za neke sa drugačijim ciljevima, pa su se parlamenti - u Poljskoj i Sloveniji, da navedemo samo dva - zaglibili u naizgled beskrajne prepirke o zakonodavnim pripremama za promene vlasništva.

Osnovni element u raspravama bila je očigledno "podela opljačkanog plena"; proces privatizacije u ovim zemljama podseća (bukvalno) na nepo-novljivu šansu za neke da steknu vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju po niskoj ili nikakvoj ceni, kao i za direktore i radnu snagu da steknu mogućnost da u velikoj meri kontrolišu budućnost svojih radnih mesta. Njima i njihovim predstavnicima nije trebalo mnogo da iskoriste argumente o njihovim navodnim pravima na barem znatan udeo u vlasništvu preduzeća "koje su svojim radom stvorili".

Ovaj argument zasnovan u krajnjoj liniji, ako ne uvek i otvoreno, na uskom sopstvenom interesu, verovatno su pojačavale i činile ga prihvatljivijim opšte ideje koje su preživjele iz ideologije o "radničkoj državi". Iako nigde sem u bivšoj Jugoslaviji stvarni uticaj radnika na upravljanje nije nikada bio veći od minimalnog, ideja da bi trebalo da bude izgleda da je i dalje prilično popularna. To je možda u prošlosti pojačavala svest da je u bivšoj Jugoslaviji, s njenim proklamovanim "samoupravljanjem" i "društvenim vlasništvom" standard života bio tokom prilično dugog perioda viši nego u većini ako ne i u svim privredama koje su u potpunosti bile u državnom vlasništvu i planirane iz jednog centra. (Da li se to zaista moglo objasniti superiornošću samoupravljanja nad centralističkim planiranjem nije pitanje koje bi trebalo ovde razmatrati.)

Kako se privatizacija u velikim razmerama odvijala mnogo sporije nego što se predviđalo, a nesuglasice i rasprave o poželjnim oblicima vlasništva nad velikim proizvodnim kapacitetima rasle, razvijalo se interesovanje i podrška samoupravljanju u više zemalja koje su imale centralno planirane privrede, uključujući i one najveće, Rusiju i Poljsku. Argumenti protiv samoupravljanja, međutim, sa našeg stanovišta i dalje su ubedljivi baš kao što su uvek i bili.

Verujemo da bi svaki pokušaj da se državno vlasništvo zameni radničkim vlasništvom i samoupravljanjem na širokom planu kobno minirao privredni oporavak i perspektive za budući rast bivših komunističkih zemalja, i da u prilog ovakvog gledišta govore i uverljivi teorijski argumenti i jugoslovensko iskustvo. Ova zbirka radova Ljube Sirca u kojima on razlaže argumente i analize tog iskustva, sada se ponovo objavljuje kao prilog debati o vlasništvu koja i dalje traje u nekim zemljama koje teže prosperitetu, a povezuju ga sa tržišnim privredama Zapadne Evrope.

Radovi se odnose na period od osamnaest godina, od 1971. do 1989. godine, i znatno se razlikuju po dužini. Ovde nisu izneseni hronološkim redom, već redom za koji se nadam da će pružiti izvestan osećaj da se sledi tok misli. Neizbežno, u njima ima određena (ne velika) količina ponavljanja, ali odlučio sam da bi skraćivanja u pokušaju da se ona otklone načinila više štete nego koristi narušavajući unutrašnji tok svakog rada: ako se osnovne misli i ponavljaju, to će poslužiti da se podvuče njihov značaj – a često se misao, kada se ponoovo pojavi, dalje razvija ili istražuje iz novog ugla.

U Glavi 1 su ukratko izloženi opšti principi, a ukazano je i na savremena pitanja, uključujući ulogu rada u upravljanju, dok Glava 2 predstavlja empirijsku analizu samoupravnog preduzeća u bivšoj Jugoslaviji. Glava 3 je najduža i možda najbitnija u zbirci. Iako je nastala u debati u UK tokom sedamdesetih godina – pa za britanskog čitaoca predstavlja podsećanje na to koliko se klima mišljenja od tada promenila – ona je ipak i odlično tumačenje problema koji se javljaju u svakom pokušaju da se u praksi radnicima dodeli glavna uloga u upravljanju i u potpunosti se odnosi na današnju Centralnu i Istočnu Evropu. Glava 4 koja razmatra ljudska prava, mada možda konkretnija po svom originalnom kontekstu, ipak daje osnovne opšte tačke o ekonomskoj odgovornosti i saznanjima

potrebnim za uspešno upravljanje. Glava 5 obuhvata jednu od najjasnijih tvrdnji presudnog argumenta da su radnici-upravljači neizbežno motivisani da investiraju kapital na način koji nije optimalan za privredu i društvo u celini. U Glavi 6, povlačeći razliku između radnika kao proizvođača i radnika kao potrošača, pokazano je da su njihovi interesi u ove dve uloge sukobljeni, i da odluke o investicijama koje bi oni donosili kao proizvođači nisu čak ni u njihovom sopstvenom interesu kao potrošača.

Glava 7, o odgovornosti i upravljanju, iako najstariji od svih radova ovde, u stvari načinje vrlo savremenu temu i donekle proširuje predmet ispitivanja u odnosu na prethodne glave. Glave 8 i 9, relativno kratke i nove, pisane kada se kraj nazirao i centralističkom planiranju i samoupravljanju, zbirku privode kraju sa kratkim pregledom više ključnih razloga za neuspeh i jednog i drugog.

Rizikujući da pojednostavim pažljivo izvedene argumente i analize jugoslovenskih ekonomskih dostignuća u vreme samoupravljanja koje je izneo i uradio Ljubo Sirc, možda bih zaključio ovaj kratak uvod izdavanjem osnovnog problema koji se ne može razrešiti radničkim vlasništvom i samoupravljanjem (niti, naravno, državnim vlasništvom). To je potreba da se zastupa interes kapitala kao činioca proizvodnje. Bez ljudi čiji prihod zavisi od profita koji donosi kapital i onih koji dolaze u nepovoljan položaj ako pogrešno rasporede kapital, društvo trpi zbog neefikasnog korišćenja kapitala i novih ušteda. Uloga upravljanja kapitalom zahteva vreme, znanje, umeće i spremnost i sposobnost da se snosi rizik gubitka u težnji za profitom. Radna snaga preduzeća ne može uspešno da kombinuje ovu ulogu sa svojim osnovnim poslovima, a podsticaji kojima su izloženi ako pokušaju navode ih da pogrešno usmere kapital kojim upravljaju.

Ovo je odlučujući zaključak i nadamo se da će oni koji su u položaju da utiču na odluke o budućoj organizaciji vlasništva u privredama koje prolaze kroz transformaciju umeti da ocene njen značaj. Zato verujemo da su ovi radovi sa svojim kritičkim prikazom samoupravljanja, još uvek relevantni.

Rod`er Klark

INSTITUT EKONOMSKIH NAUKA, BEOGRAD
INSTITUT ZA POSTKOMUNISTIČKE ZEMLJE - CRCE, LONDON

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

331.107

Sirc, Qubo

Da li je kritika samoupravljanja još uvek aktuelna? / Ljubo Sirc ;
[prevodilac Rajka Mladenović]. - Beograd : Institut ekonomskih nauka ;
London : Institut za postkomunističke zemlje, 1997 (Beograd :
"Prometej"). - XXVI, 164 str. ; 24 cm

Tiraž 800 . - Str. V-VII: Ljubo Sirc - tri karijere jednog života /

Nadežda Gaće. - Str. IX-XXVI: Ljubo Sirc kao čovek i prijatelj / Ljubomir
Madžar. - Str. 161-163: Predgovor uz englesko izdanje / Rodžer Klark.
ISBN 86-80315-34-6

330.342.151 347.23

a) Samoupravqawe b) Socijalisti~ka privreda c) Svojina - Socijalizam
ID=54294540

© 1997. Institut ekonomskih nauka

Sva prava su zadržana. Ni jedan deo ove publikacije ne može biti reprodukovan niti smešten u sistem za pretraživanje ili transmitovan u bilo kom obliku, elektronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem ili na drugi način, bez prethodne pismene dozvole Instituta ekonomskih nauka.